

MEMLÛK DEVLETİ'NDE CEZALAR VE İŞKENCELERE DÂİR

ALTAN ÇETİN*

Giriş

Ceza ve işkenceler tarih boyunca toplumların yaşadıkları, tarihin sayfalarında hep karşılaşılan ve bilinç dünyamıza girmiş olan olgulardandır. Ceza ve çoğu kez ona bağlı olarak görülen işkence, resmi ve hukukî (veya gayri resmi) bir düzenleme (uygulama) vasıtası olmanın ötesinde tarihte sosyolojik bazı ilişkilerin anlamlandırılması bakımından da önem taşır. Madalyonun ön yüzünde krallar veya sultanların parlak zaferleri ve icraatları dururken arka yüzünde duran olgulardan biri de ceza ve işkencedir. Elbette hikmet-i hükümet ödülü gerektirdiği kadar cezayı da icap ettirir. Mamafih ceza hukukun bir adalet ve düzen vasıtası olmanın yanında kimi zaman siyasi olarak bir iktidar koruma vasıtası olarak da dikkatleri çeker. Bu makalenin ana konusu Yakın Şark Türk-İslâm devletlerinde devlet idaresinde iktidarın siyasetinde önemli bir rol oynayan ödül ve ceza unsurlarından cezaya dair Memlûkler devrindeki durumu tespit etmektir. Burada devlete “Devlet Baba” veya “Baba Devlet” telakkisi açısından da baksak cezanın ve buna dair hukukun devlette önemli bir yeri olduğunu ve bunun diğer yüzünde de ihsanların ve bağışların bulunduğunu gözden kaçırmadan cezaların siyasi literatürdeki mazmununu göstermeye çalışılacağız.

Sultan, ihsanlarla gönüllerde muhabbet yaratırken, cezalar ve işkencelerle korku ve dehşet oluşturmaktadır. Ancak bu korku (mehabet) zemininin kurulmasında iktidar sahiplerine bahşedilmiş keyfi bir tasarruf hakkından ziyade, geleneği olan hukuki bir zeminde hareket edildiği görülmektedir. Bunlar meşrulaştırıcı sebepler zamanla anlam kaymasına veya kaybına uğrayabilirler. Her çağ başka bir çağa indirgenmeden kendi mantığı içinde anlaşılmalı ve yorumlanmalıdır. Bu bağlamda Ortaçağlar da kendi ceza mantığı içinde anlaşılmalı ve bu genel çerçeve içinde devletlerdeki durum karşılaştırılmalı ve tahlil edilmelidir. Zira anakronik kolaycılıklarla basit yargılamalar bilimsel olmaktan çok ideolojik bir tavrı temsil ederler.

* Doç. Dr., Gazi Üniv., Fen-Ed-Fak. Tarih Bölümü.

Ceza, yasalara karşı gelerek suç işleyen kişiye maddi ve manevi acı çektirilmesi ya da suçlunun bir haktan yoksun bırakılmasıdır. Filozoflar, devletin bireyleri cezalandırmasını dört şekilde; yani sırasıyla bir intikam, caydırıcı bir unsur, toplumun korunması ve nihayet cezalandırılan kişinin ıslah edilmesi ya da yeni baştan biçimlendirilmesi olarak haklı göstermeğe çalışmışlardır. Bunlardan birincisi genellikle deontolojik (ahlakî) bir konumdan hareketle, diğer üçü ise tipik bir biçimde sonuççu temellere dayanılarak savunulur¹. Ceza, işlenen suçunun niteliğine ve ağırlığına göre değişir. Bu, suçlunun hayatını (ölüm cezası), bedeninin bir parçasını (elinin kesilmesi gibi), özgürlüğünü (hapis cezası, sürgün ya da gözetim) ya da parasını (para cezası) yitirmesi olabilir. Modern zamanlarda ceza anlayışı giderek değişmeye başlamıştır. Bu anlayışa göre cezanın asıl amacı suçluyu eğitip topluma yeniden kazandırmaktır. Ne var ki, bu anlayışa kolay varılmamıştır.

Ceza mevzu bahis olunca gündeme gelen bir konu olan işkence, ister bedenî isterse ruhî olsun, bir göz korkutma, caydırma, intikam alma, cezalandırma veya bilgi toplama aracı olarak bilinçli şekilde insanlara ağır acı çektirmekte kullanılan her türden uygulamalar olarak görülmektedir; İşkence itiraf almak amacıyla sorgulama taktiği olarak da kullanılabilir. İşkence ayrıca bir baskı yöntemi olarak veya tehdit olarak algılanan toplulukları kontrol altına alma aracı olarak idareler tarafından kullanılmıştır. Tarih boyunca, din değiştirme veya politik yeniden-öğretim (re-education) amacıyla sık sık kullanıldığı da vakidir. Suçludan öç alma ve yaptığını ödetme düşüncesi, cezalandırmada uygulanan ilk yöntemlerdi. Oysa çağdaş uygulamalar daha çok, suçluları bir daha suç işlememeleri için eğitmeye ve suç işlemekten caydırmaya dayanır. Hak ve haklılık kavramının izafi zemininde suç ve ona bağlı olarak gelişen ceza usulleri de değişmiştir. Bunun ötesinde kayıt dışı ceza diyebileceğimiz işkence ise ilişkilerin tabiatında hep olagelmıştır. Bir yerde toplum ilişkilerinin varlığı ve onun ötesindeki mücadele ve çekişmelerin olması hali ilişkilere bir nizam verme gereğini de gündeme taşımıştır. Kanun koyucular muhtelif kaynaklara istinaden hukuk normları oluşturmuşlar ve tanımladıkları suça muhtelif cezalar öngörmüşlerdir. Bunun ötesinde yaşanan mücadele ortamı güce dayalı olarak işkenceyi de gündeme getirmiştir. Kanunun kaynağı her ne olursa olsun, suç ve ceza nasıl tanımlanırsa tanımlansın, insanlar değişik zamanlarda türlü cezalardan nasibdar olmuşlardır. Bu ister hukukun emriyle isterse de hâkim gücün iradesiyle olsun, ceza ve işkence olguları var olagelmıştır. Herhalükarda cezadan murad, failden ziyade fiili cezalandırmaktır. Ferdi olandan çok

¹ Nigel Warburton, *Felsefeye Giriş*, (Ter. Ahmet Cevizci), İstanbul, 2000, s.90.

umumileşmesi muhtemel halin madun kılınması esası önemlidir. Ama bu tespit de zaman ve şartlara göre izafi olmak maluliyetinden hali değildir.

Yukarıda biraz temas edilen işkenceyi tanımlamak kolay değildir. İşkencenin muhtevasının tam ve doğru bir tanımını yapmak aslında zaman ve mekâna bağlı görünmektedir². İşkencenin modern ve ananevî hukuk içinde değişik değerlendirmeleri yapılmıştır: “Uluslar arası insan hakları belgeleri ve sözleşmelerinde işkence: “Bir şahsa veya üçüncü bir şahsa, bu şahsın veya üçüncü şahsın işlediği veya işlediğinden şüphe edilen bir fiil sebebiyle, cezalandırmak amacıyla bilgi veya itiraf elde etmek için veya ayırım gösteren herhangi bir sebep dolayısıyla bir kamu görevlisinin veya bu sıfatla hareket eden bir başka şahsın teşviki veya rızası veya muvafakatyı uygulanan fizikî veya manevî ağır acı veya ıstırap veren bir fiil anlamına gelir. Modern sözleşmelerdeki bu işkence tanımı ve kapsamı Modern Türk Anayasası tarafından da kabullenilmiştir. Ceza Hukukumuz da bu bağlamda işkenceyi menetmiştir. İncelenen devrin hukukî zeminini oluşturan İslâm Hukukunda ise, işkence Kuran ve Hadis kaynaklı olarak, yasaklanmıştır.”³ Bu arada işkence ile cezalandırma arasında kesin bir sınırın olmadığı da açık bir şekilde ifade edilebilir. Hiç kimse yaptığının işkence olduğunu kabul etmeyecektir. Her sistemin kendisini ve fiillerini mantığa bürüdüğü haklılıkları vardır. Meşrulaştırıcı gerekçeler hep mevcut olacaktır. Jean D’Arc’ı yakan Kilise asla bunun bir işkence olduğunu kabul etmeyecektir. Bu onlara göre cadılık suçunun sert ve kesin cevabıdır. Ceza ve işkence arasındaki fark büyük oranda birey olarak kurbanın bedenî ve zihnî olarak acıya verdiği tepkiye ve bu kavramların hangi doğrularla meşrulaştırıldığına bağlıdır; hangi şartlarda birinin diğerini içerdiği de göz önünde bulundurulmalıdır. İşkenceyi, cezalandırma sınıflaması içine koyarak mazur göstermeye çalışmak ve dahası bu yolla herhangi bir işkence biçimini kullanıldığını tamamen inkâr etmek, medeniyetin başlangıcından günümüze kadar bir toplum ve devlet geleneği olagelmış gibi gözükmektedir. Cezalandırma teriminin işkencenin yumuşatılmış bir karşılığı olarak kullanıldığı, neredeyse her yerde görülen bir uygulama olması sebebiyle tanım her zaman muğlak kalmak zorunda

² “İşkence”, Farsça “şikence” kelimesinin Türkçeleşmiş şeklidir. “İşkence”nin sözlük manası, azap ve eziyet demektir. Eziyet veya eza, incinmek, incitmek, rencide olmak veya rencide etmek anlamına gelir. Kanunlarda ve literatürde azap yerine aynı kökten gelen ve şiddet manasına da delâlet eden “ta’zîb” kelimesi kullanılmaktadır. Azap, işkence, nekâl ve ukubet manasına gelir ki çoğulu âzibedir. Ta’zîb de aynı manaya gelmektedir. Aslında nefse zor ve ağır gelen her şeye azap denir.”, Hakkı Aydın, *İslâm ve Modern Hukukta İşkence*, İstanbul, 1997, s. 45. Memlûkler devrinde işkence karşılığı olarak ta’zîb kelimesi kullanılmaktaydı.

³ Aydın, *a.g.e.*, s. 47-100.

gibi görünmektedir. Kanunî ve kültürel tanımlar ve sınırlar işkenceyle cezanın izafi ayırımında eldeki somut verilerdir. Elbette kanunî olanın kabulü ve bunun dogmalaştırılarak tanımında esas alınması her zaman adaletin tecelli ettiğini düşünmek ve devlet-kanun ilişkisindeki izafiliği göz ardı etmek demek de olabilir. Burada suçun tanımı ve kanunun suçluyu belirlemedeki ölçütleri gibi bu çalışmanın konusunu aşan başka hususlar da devreye girmektedir⁴.

Ortaçağlar, cezalar ve işkenceler konusunda, insanlık tarihinin adeta medyatikleştirilmiş bir devridir. Bunda gerçekten ceza ve işkencenin dramatik varlığı kadar modernitenin bu çağı (Ortaçağ) ötekileştirmek dürtüsünün de payı olduğu kanaatindeyiz. Dramatize edilen cezalar ve işkenceler bugün müzelere konu teşkil edecek kadar dikkat çekicidir.

Memlûk Devleti (1250–1517), İslâm ve Türk tarihinin en mühim siyasî teşekküllerinden biridir. *Memlûk* tarihi bir yönüyle İslâm medeniyetinin Mısır'daki bir tezahürü iken diğer yönüyle de merkezi Asya'dan kopup gelen ve Selçuklularla devam eden tarihî gelişmenin tabii bir uzantısı olarak Türk adının yeniden bütün kudret ve azametiyle bir kere daha tarihe mâl olduğu bir devirdir. Siyasî, iktisadî, sosyal ve kültürel bakımdan Klasik Orta Zaman nizâmını temsil eden bu devletin teşkilâtı, tarihî tecrübenin ve ihtiyaçların terkibiyle oluşmuştur. Devletin omurgasını Türk ve İslâm devlet geleneği ile mezcedilerek oluşturulan “*memlûk nizâmı*” teşkilâtın tepesindeki sultandan en sade “*memlûk*” (asker)'e kadar bir askerî iktâ nizâmı oluşturmaktaydı. Klasik Türk-İslâm devletlerinde görülen bu nizâm *Memlûkler* devrinde en olgun devrini yaşamıştır. Memlûklerde *intisap* ve *bağlılık* çok önemseniyordu. Bu *emirle-memluk* arasında olduğu gibi *hoşdaşlar* arasında da önemliydi. Bu bağlılık ve iç disiplin sultanın muhtelif *in'âm ve ihsanlarıyla*⁵ olabildiği kadar, hâkimiyeti pekiştirici dehşetengiz *cezalar ve işkencelerle* de oluyordu. Cezalarda şer'iat esas olmakla beraber örfî cezalar da vardı. Hülâsa *memlûk düzeninde* ödül ve cezaya dayanan bir denge bulunmaktaydı. Cezalar hafif olabildiği gibi, fevkalade ağır ceza ve işkenceler de vardı. Ortaçağların, bir yönüyle iktidar ve güç sultanlığı olan Memlûk Devletinde ceza ve onun ötesinde işkenceye varan uygulamalar kaynaklarda sık rastlanan bilgi-

⁴ Bu konuda bkz. George Ryley Scott, *İşkencenin Tarihi*, (Ter. Hamide Koyukan), Ankara, 2003, s.17-18; Bu konuda ayrıca bkz., 'Alâ Taha Rizk Hüseyin, *es-Süçün ve'l-'Ukubât fi Mısır: Asr Selâtin el-Memâlik*, el-Haram (Gize), 2002.

⁵ Bu konuda bakınız, Altan Çetin, “Memlûk Sultanlarının İhsan ve İn'amlarına Dâir”, *Ekev Akademi Dergisi*, S.26, 2006, s. 1019-114. Daha önce ödül (ihsân ve in'âm) şubesini incelediğimiz bu sosyolojik dengenin bu çalışmayla ceza ayağını da ele almış, en azından konuya bir giriş yapmış oluyoruz.

ler cümlesindedir. Konuya girerken burada bu dönemdeki ceza ve işken-
cenin şiddeti konusunda verilecek iki örnek konuyla ilgili canlı şahitlik ya-
pacaktır. Örnekler cezayı alan ve veren üzerinden seçilmiştir.

Bir Sultan ve Bir Memlûk: Suç ve Ceza.

İlk olarak Emîr Karasungur ile ilgili şu misal dikkat çekicidir; Emir Muhenna'ya Sultan (en-Nasır Muhammed) tarafından Karasungur'u Haleb'e gönderme emri gönderildi. Karasungur çok korktuğu için oraya gitmek istemediğini söyledi: "*Haleb'e dönüşüme gelince, hayır vallahi hayatımı tehlikeye atamam; can tatlıdır; Ben yaşlı biriyim ve işkenceye dayanacak gücüm yok. Eğer onun huzuruna çıktığım zaman anında öldürüleceğimi ve kurtulacağımı bilsem, vallahi gitmekte gecikmezdim.*"⁶ İkinci olarak uygulanan beden cezaları ve işkenenin boyutları ve çeşitleri hakkında el-Makrizî'nin en-Nâsır Muhammed ile ilgili verdiği şu bilgiler cezalarla alâkalı olarak zikredilmeye değerdir; "*Sultan en-Nâsır öldürmekten ve müsâdereden dolayı emirlerin kalplerine mehabet verdi; çünkü bazılarını açlık ve susuzluktan öldürdü, bazılarını boğdurarak öldürttü, bazılarını sürgüne gönderdi ve bazılarını hapse attırdı...*"⁷ Sultan Kayıtbay (1468-1495) hakkındaki bilgilerde konumuz itibariyle ilginçtir: "*Kayıtbay, eşine az rastlanır bir derecede gaddar ve merhametsiz idi. Kamçılamalarda ve işkencelerde hazır bulunmaktan hoşlanır, bazen bilfiil iştirak ederdi.*"⁸

Memlûkler devri bir yönüyle iç çekişmeler ve dış mücadeleler tarihidir İçeride emirlerin bitmek bilmeyen mücadeleleri ve dışarıda devam eden Moğol ve Haçlı mücadeleleri gibi harici olaylar bu devrin önemli unsurlarındandır. Esas olarak askerî bir karakteri olan bu devlet "*memlûk*" denilen askerlere müstenitti. Bu bakımdan başta sultan olmak üzere saray ve çevresi "*memlûk*" asıllı asker ve kumandanlardan teşekkül ediyordu. Bu hiyerarşik düzende "Sultan"ın mutlak hâkimiyeti söz konusuydu. Bir memlûk emîri sultan olduğu zaman, onun maiyetinde bulunan veya onunla işbirliği yapan ümerâ ve memlûkler de onunla birlikte yükseliyorlardı. Sultan bu bakımdan merkezi konumdaydı; ona intisap ve itaat çok önemseniyordu. Sultan da buna karşılık ihsan ve in'amlarıyla bu grubu desteklemekte ve şereflendirmekteydi. Bütün mansıplar ve tevcihler sultan tarafından yapılıyordu.

⁶ Aybek ed-Devâdârî, Ebû Bekr b. Abdullah b. 'İzz ed-Dîn, *Kenz ed-Durer ve Câmi' el-Gurer/ ed-Durer el-Fâhir fi Siret el-Melik en-Nâsır*, (Tah. Hans Robert Roemer), c. 9, Kahire, 1960, s.224; Samira Kortantamer, *Bahrî Memlûklar'da Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler*, İzmir, 1993, s. 97-98.

⁷ el-Makrizî, Takî ed-Dîn Ahmed b. Ali, *Kitâb es-Sulûk li Marifet-i Duvel el- Mulûk*, (Tah. M. Mustafa Ziyade- Said Abdulfettah 'Âşûr), c.2, Kahire, 1934-1958, s. 524; Kortantamer, *a.g.e.*, s. 83.

⁸ M. Sobernheim, Kayıtbay, *I.A. (M.E.B.)*, c.6, s.464.

Bunun yanında sultanın en yakın adamları da kendi çaplarında ihsan ve in'amlarda bulunuyorlardı. Bu toplumda *üstâz* (üstâd,usta) ile *memlûk* arasında baba oğul ve *hoşdaşlar* arasında ise kardeş ilişkisi vardı. Bu kader, menfaat ve görev ilişkilerinin yanında memlûkler arasında rekabet ve çekişmeler de hiçbir zaman eksik olmuyordu. Memlûk toplumundaki bu çekişmeler muhtelif şiddetlerde ceza ve işkenceyi de gündeme getirmiştir. Bu çalışmada bir makale sınırlarında mahdut örneklerle kaynaklarda rastlanılan bazı olaylar münasebetiyle tespit edilebilen ceza ve işkenceler ortaya konulmaya çalışılacaktır. Burada yalnızca iktidar ilişkileri bakımından değil, değişik vesilelerle görülen ceza ve işkencelere de temas edilecektir. Kaynaklardaki bilgilerden yola çıkılarak tespit edilebilen ceza ve işkenceler tasnif edilip bunlara dair örneklerle bir neticeye varılmaya çalışılacaktır. Burada sunulan bilgiler mahkeme ve kadı huzurunda verilen cezalardan ziyade devlet merkezli ve sultanı odak alan bir tarih yazımının bize ulaştırdığı malumatın yola çıkılarak ele alınacaktır. Memlûk hukuk sistemi ve mahkemeleri başka bir çalışmanın konusunu teşkil etmektedir. Daha çok devlete yönelik suçlara dikkat çekilen bir tasarımlı söz konusu olduğundan ve elimizde Osmanlı Şeriyeye Sicilleri gibi çok ayrıntılı bilgiler veren belgeler olmadığından Memlûk vakayinamelerinin sunduğu bilgi ve kurgudan yola çıkarak döneme bakılabilmektedir.

Memlûkler Devrinde Cezalar

Bu giriş mahiyetindeki tespitlerden sonra kaynaklarda tespit edilen bilgilerden yola çıkılarak Memlûklerde uygulanan cezalar (*ukubat*) ve işkencelerin (*ta'zib*) genel bir tasnifi yapılmak istendiğinde bunların çok çeşitli olduğu görülecektir: En hafif cezalar, *tevbih*, *zehr/bahh* (azarlamak), *ta'zîr* (döverek cezalandırmak), *celd* (sopa ile döverek cezalandırmak), *red'* (alıkoymak), *takayyud* (bağlama), belli bir yerde ikamete zorlama (*tahdîd el-ikâme*), ellerinden astırarak bekletmek⁹, *aç ve susuz bırakmak* ve *tersîm* (tutuklamak) şeklindeydi. Kamçılanarak (*mekâri'*) cezalandırılma ve *tecrîs* denilen zil çalınarak ve bir eşek veya devenin üzerine oturtularak *teşhîr* edilme ayrıca dikkati çeken cezalardandı. Ağır cezalar ise *tavsît* (göbek hizasından ortadan ikiye bölme), *tesmîr* (ellerden çivilemek), Hıristiyanlar için *salb* (çarmıha germek), *hark* (yakmak), *ma'sara* (pres işkencesi), vücudun bazı azalarını kesmek (özellikle el kesilmesi) ya da koparmak (*kat'-ihrâc*), *tekhîl* (gözlerin kör edilmesi), *hank*, *şank* (asma), *tağrik* (boğmak), hançerle öldürme (*katl bi'n-nemçe*), turnağa şeker kamışı çakmak, kulağa kazık vurmak, azı dişlerini sö-

⁹ el-Makrizî, *es-Sulûk*, c.1, s. 544.

küp başa çakmak, kaynar kazana oturtmak veya ayak tabanına at nalı çakmak, ateşte kızartmak, deri yüzmek (*selh*), kazığa oturtmak (*havzak*), canlı canlı toprağa gömdürmek şekillerinde olabiliyordu¹⁰. Bunların dışında öldürülen insanların kellelerinin teşhiri ve bir yerlere asılması gibi manevi (psikolojik) işkence sayılabilecek beden parçalarına yapılan muamele de vaki idi¹¹. *Sürgün* (*nefy*) diğer bir ceza idi. Memlûk Devleti'nde *el-battâlûn*¹²/*el-ümerâ el-battâlûn*¹³/*el-memâlik el-battâlûn*¹⁴/*el-ecnâd el-battâlûn*¹⁵/*el-memâlik el-battâle*¹⁶ olarak kaynaklara akseden *battâlık*; emîrler ya da ecnâddan devletteki vazife, iktâ ve yerlerini sultanın kızgınlığı sonucu cezalandırılarak kaybeden ya da geçici olarak açığa alınan ve *sürülen memlûkler*¹⁷. Sultanın kızdığı emîrler herhangi bir yere *sürgün* edilir ve bu emîrlerin kalacakları yer ve hareket sınırları sultan tarafından belirlenirdi¹⁸. Battal olan emirlerin sürüldüğü en bilinen yer Kudüs idi. *Hapis edilme* (*sicn/habs*) beden verilen cezalar cümlesinde birisiydi. Başlı başına bir konu teşkil eden bu konuya şimdilik kısa bir temasla değinmekle yetineceğiz. Memlûk Devleti'nde bulunan hapisaneler başlıca beş gruba ayrılmaktaydı; emîrlere, memlûklere ve askerlere has olanlar; kadınlara mahsûs olanlar; katillere, hırsızlara yol ke-

¹⁰ Samira Kortantamer, "Memlûklerde Hapishaneler", *Hapishane Kitabı*, İstanbul, 2005, s. 97-99; Abd el-Munim Macid, *Nuzum Devlet Selâtin el-Memâlik ve Rusumuhum fi Misr*, Kahire, 1964, s. 129-134; Hüseyin, *es-Sucûn*, s. 135-156.

¹¹ İbn İyâs, Zeyn ed-Dîn Muhammed b. Ahmed, *Bedâi' ez-Zuhûr fi Vekâi ed-Duhûr*, (Tah. Muhammed Mustafa), c.3, Kahire, 1982, s. 32-33.

¹² Ramazan Şeşen, *Selahaddin Eyyûbi ve Devlet*, İstanbul, 1987, s. 239.

¹³ İbn Tagribirdî, Ebû el-Mehâsin Cemal ed-Dîn Yûsuf, *en-Nucûm ez-Zâhire fi Mulûk Misr ve el-Kahire*, (Tah. Muhammed Hüseyin Şemseddin), c.14, Kahire, 1963, s. 204; es-Sayrâfi, Hatib el-Cevherî Nûr ed-Dîn Ali b. Davud es-İsrâilî el-Haneî, *Nuzhet en-Nufûs ve el-Ebdân fi Tevârih ez-Zeman*, (Tah. Hasan Habeşi), c.1, Kahire, 1974, s.177; c.2, s. 385.

¹⁴ İbn Tagribirdî, *en-Nucûm*, c.14, s. 96.

¹⁵ el-Makrizî, Taki ed-Dîn Ahmed b. Ali, *Kitâb es-Sulûk li Marifet-i Duvel el-Mulûk*, (Tah. M. Mustafa Ziyade- Said Abdulfettah 'Âşûr), c.3, K.2, Kahire, 1934-1958, s. 1029; es-Sayrâfi, *Nuzhet*, c.1, s. 385.

¹⁶ İbn el-Furat, Nâsır ed-Dîn Muhammed b. 'Abd er-Rahim b. Ali, *Tarih İbn el-Furat*, (Tah. Kostantin Zurayk/Neclâ İzzeddin), c.9, K.2, Beyrut, 1936, 1939, 1942, s. 22.

¹⁷ el-Kalkaşandî, Ebû el-'Abbâs Ahmed b. Ali, *Subh el-'Aşâ fi Sinâ'at el-İnşâ*, (Tah. Muhammed Hüseyin Şemseddin), c.7, Beyrut, 1987, s. 219; Muhammed Ahmed Duhman, *Mucem el-Elfâz et-Tarihîyye fi el-'Asr el-Memlûki*, Dimaşk, 1990, s. 35; Altan Çetin, "Memlûk Devleti'nde Battâlık ve Tarhânlik", Prof. Dr. Ramazan Şeşen Armağanı, İstanbul, 2005, s. 425-436.

¹⁸ el-Kalkaşandî verdiği bir battâllık mersûmu örneğinde bunu açıkça ortaya koymuştur; "Bistikrâr ba'z el-ümerâ bi-el-Kuds eş-şerîf battâlen... (Bazı emîrlerin Kuds-i şerîf'te battâl olarak bulunmaları ...)", el-Kalkaşandî, *Subh*, c.7, s. 219; es-Sehâvî, Şems ed-Dîn Ebû el-Hayr Muhammed b. Abdurrahman, ed-Dav' el-Lâmi' li- Ehl el-Karn et-Tâsi', c.1/2, Tarihsiz, s. 268; el-Makrizî, es-Sulûk, c.4, K.2, s. 889; İbn Tagribirdî, *en-Nucûm*, c.15, s. 114; es-Sayrâfi, *Nuzhet*, c.4, s. 321; İbn İyâs, *Bedâi'*, c.1/2, s. 34; Said 'Âşûr, *el-'Asr el-Memâlik fi Misr ve eş-Şam*, Kahire, 1994, s. 404.

senlere ayrılmış olanlar ve yalnız kadınlara mahsus olanlar¹⁹. Nihayet *idam* bedene uygulanan cezalardan bir diğeridir. Bu genel giriş mahiyetindeki bilgilerden sonra şimdi Memlûk tarihi boyunca uygulandığı görülen ceza ve işkencelere örnek teşkil edecek olaylardan bazı örnekler verilecektir.

Bu çalışmada amaç cezaların ve işkencelerin sebeplerini ve hangi suçta ne ceza verildiğini tespitten ziyade icra edilen bedenî ceza ve işkencelerin türlerini ortaya koymaktır. Bu cümleden olmak üzere Memlûk tarihinin başından sonuna kadar tespit edilen bazı örnekler takdim edilecektir. Bir giriş mahiyetindeki bu deneme şüphesiz ki pek çok örnekle zenginleştirilebilir. Burada tümünden gelimci bir metottan ziyade örneklerden hareketle tümevarım anlayışı benimsenmiştir.

Tarihi Süreçte Kaynaklara Yansıyan Cezalardan Örnekler Bahri Memlûkler Dönemi

Cezalar zamana ve duruma göre tüm halk kesimlerine yönelebiliyordu. 1256 senesinde Kahire’de çıkan yangından mesul tutulan Hristiyanların yakılması (*hark*) emri verilmiş ancak daha sonra para cezasına çevrilerek bu ceza kaldırılmıştı²⁰.

Siyasi gelişmelere bağlı sorunlar Memlûk Devleti’nde şiddetli cezaların en başta gelen sebeplerinden birisi olmuştur. Sultan Aybek’in 1258 senesinde hamamda boğularak (*hankan*) öldürülmesinden sonra suçlu olduğu anlaşılan Şecer ed-Dürr öldürülmüş ve bu sıra suçlu bulunan diğer kişiler de cezalandırılmıştı. Kaynak 40 kadar *tavaşi’nin tavsit* (ortadan ikiye bölme) şekliyle öldürüldüğünü kaydetmektedir²¹. Bu işe karışan huddâmdan bazıları ise çarşıya (*sulibe*) gerilmişti²².

Asayişin temin etmek devletin başlıca vazifelerinde biriydi: 1265 senesinde Sultan Baybars halkın durumunu görmek üzere tebdili kıyafet Kalat el-Cebel’den Kahire’ye indiğinde gece bazı kumandanların şahısların bir kadına sarkıntılık eder halde uygunsuz vaziyetini görünce nuvvâb el-vulât ve el-mutekaddiminden bir grubun *ellerini kestirmişti*²³.

¹⁹ el-Makrizî, *Hitat*, c.3, s. 303-306; Samira Kortantamer, "Memlûklerde Hapishaneler", s. 100; Hüseyin, *es-Sucûn*, s.29-61.

²⁰ İbn İyâs, *Bedâi*, c.1/1, s. 324.

²¹ el-Makrizî *es-Sulûk*, c.1, s.404; İbn İyâs, *Bedâi*, c.1/1, s.294.

²² İbn İyâs, *Bedâi*, c.1/1, s. 294.

²³ el-Makrizî *es-Sulûk*, c.1, s. 540.

Devlet her zaman sükûnet ve asayişin teminatı olmak zorundadır. Kervanların yürüyemediği bir devlette zaaf kapıyı çalmaya başlar. 1302 senesinde el-Vech el-Kibelî’de bulunan *urban* yol kesilicilik yapıp tüccarlara zarar verinde bölgeye silahlı bir güç yollanmış ve yaklaşık on bin kişi *tavsît* yoluyla öldürülmüştü²⁴.

Yolların güvenliği demek bir anlamda ülkenin ve ticaretin güvenliği anlamını taşıyordu: Sultan Kalavun devrinde, 1282 senesinde yol keserek soygunculuk yapan ve el-Kerîdî olarak bilinen şahıs yakalanmış ve bir *devenin üzerine çivilenerek* günlerce Mısır ve Kahire çarşılarında *dolaştırılmıştı*. Bu sırada kendisi *aç bırakılarak yiyecek ve içecek de verilmemiş*, nihayet bu şahıs hapishanede ölmüştü²⁵.

Dinin Ortaçağ toplum hayatında rolü büyüktü. Bu nedenle din konusunda yaşanan bir zaaf, bu önemli sosyal kuruma zarar gelmemesi için, dikkatle ortadan kaldırılmaya çalışıldı: Sultan Halil Eşref devrinde 1291’de vezir İbn es-Sal’ûs’un aleyinde bulunduğu başkadı İbn Binti el-A’azz’a düzenlenen tertip sonunda Dimaşk başkadısı olarak tayini düşünülürken, şahitlerin ortaya çıkmasıyla, kendisinin hâlâ Hıristiyan olduğu ve bunun alameti olarak zünnarı taktığı ve sefahate daldığı gibi gerekçelerle Sultan nezdindeki itibarı sonlandırılmış ve Sultan kendisine bir *eşeğe bindirilerek teşhîr edilme cezası* vermişti²⁶. Memlûk Devleti tarihinde bu tip makus inişler ve çıkışlar hep olagelmıştır. Saltanat kayığından Nil nehrinin dibini boylamak ya da bitti zannolunurken en zirveye çıkivermek.

Dine intisab ve ondan dönme aynı oranda getiri ve götürüler içerir. İslâm medeniyetine dayanan bir toplumda dini kavramlı ithamlar ve cezalandırmalar yaşanabilmekteydi. Zındıklık İslâm tarihinde önemli bir ötekileştirme veya durum tespiti kavramıdır: Aynı yıl Feth ed-Dîn Ahmed el-Bakakî el-Hamevî’nin zındıklık suçuyla *boynu vurulmuştu*. Kendisinin Kur’an ve sünnetle tenakuza düşmesi, haramları helal kılması, âlimlerle alay etmesi gibi sebeplerle zındıklığı sabit olmuş ve cezası infaz edilmişti²⁷.

Devletin yükseklerinde oturmak “ikbaldir” ama bu aynı zamanda bir “zeval” sebebidir. Kişinin kendisi ve ailesi için facialara yol açabilir: 1291 senesinde Emîr Toruntay öldürüldükten sonra ailesi ve çevresine baskı

²⁴ el-Makrizî, *es-Sulûk*, c.1, s. 920–921.

²⁵ el-Makrizî, *es-Sulûk*, c.1, s. 689.

²⁶ el-Makrizî, *es-Sulûk*, c.1, s.772; Kortantamer, *a.g.e.*, s.128.

²⁷ el-Makrizî, *es-Sulûk*, c.1, s.923.

yapılmış ve hattâ bazı şahıslar pres aletinde (ma'sara/ç.meâsîr)'de işkence görerek (*ussira*) emîrin malları konusunda sorgulanmışlardı²⁸.

Memlûkler devrinde cezalandırmaların en sertlerinden biri en-Nâsır Muhammed'in ilk saltanatı sırasında vukubulmuştur. Siyaset ve rekabet Memlûk toplumunda çok öne çıkan kavramlardı. Buna bağlı olarak da şiddetli çekişme ve çarpışmalar: 1294 senesinde en-Nâsır Muhammed b. Kalavun ilk saltanata geldiği zaman Emîr Ketboğa, Eşref Halil'in katillerini yakalatmıştı. Yakalanan şahıslar bağlanmış (*kuyyide*) ve sonra hapsedilmişlerdi (*sucine*). Daha sonra Emîr Baybars el-Çaşnigir bu kişilerin suçu sabit olanlar ve olmayanların hepsinin cezalandırılması işini üstlenmişti. Akabinde Emîr Ketboğa bu şahısların ellerinin ve ayaklarının kesilerek bunları develerin üzerine çivilemişti (*tesmîr*). Bu hâlde onları Kahire'de dolaştırmış ve *meşâliyye* denilen cellad "Efendimizi öldürenin cezası budur" diye bağırıyordu. Daha sonra da bu şahıslar Sûk el-Hayl'da bulunan er-Remle'de *tavsût* ile cezalandırılmışlardı²⁹. Aynı yıl içinde es-Sâhib Şems ed-Dîn b. es-Sal'ûs yakalanmış ve her gece işkenceye tabi tutulmuştu. Kaynakta kendisinin her gün *makari'* ile dövüldüğü ve göğsünden *meâsîr* (pres)'de sıkıştırılarak darbenin altında ölene kadar kadar işkence edildiği kaydedilmiştir³⁰.

Zevali devlet olunca ricalin hali yamandır: 1297 senesinde naib es-Saltana olan Karasungur yakalandığı zaman kâtibi olan Şeref ed-Dîn Yakub ölene kadar *dövülmüştü*³¹.

Halifelik Memlûk Devleti'nde yeniden ihya edilen önemli bir kurumdur. Kahire Abbâsî Halifelerine dair pek çok bilgi kaynaklara aksetmiştir. Bunlardan bir tanesi de bu çalışmanın konusu bakımından dikkat çekicidir. en-Nasır Muhammed 1310'da üçüncü kez sultan olduğu zaman kendisine halife ve oğluyla ilgili şikayetler gelmişti. Halifenin oğlunun sultanın hassa birliklerinden bir kişiyle arkadaşlığı haberi üzerine o kişi *sürgüne* yollanmıştı. Ayrıca Halifenin eğlenceye daldığı ve güzel yüzlü Ebû Şâme adlı birisiyle samimi olduğu ve yanında sık sık kaldığı haberi de gelmişti. Bunun üzerine *câmedar* olan bu kişi *dövülerek* Safed'e *sürgüne* gönderilmişti. Ayrıca halife ile *câmedar* arasında habercilik yapan kale müezzinlerinden birisi de *dövülerek* öldürülmüştü³².

²⁸ İbn İyâs, *Bedâi*, c.1/1, s. 366.

²⁹ İbn İyâs, *Bedâi*, c.1/1, s. 379.

³⁰ el-Makrizi, *es-Sulûk*, c.1, s. 798; İbn İyâs, *Bedâi*, c.1/1, s. 379.

³¹ el-Makrizi, *es-Sulûk*, c.1, s. 829.

³² el-Makrizi, *es-Sulûk*, c.2, s.416; Kortantamer, *a.g.e.*, s.73.

Sultana saldırı devlete saldırıdır. Ve cezası en ağır şekilde verilirdi: 1334 senesinde Kale'de bulunan camide el-Maksûre es-Sultâniyye'de elinde bıçak olduğu halde Sultan'a saldıran bir kişiye önce çeşitli işkenceler yapılmış (*uzzibe bi-envai'l-'azab*), sonra *tavsît* cezasıyla öldürülmüş, akabinde cesedi Bâb ez-Zuveyle'de *asılmıştır*³³.

Devlette yükselmek ışıklı bir heyecanken düşmek de karanlık bir zaman demektir. en-Nâsir'ın emirlerinden Tenkiz gözden düşüp tutuklanmasından sonra çevresindekiler de tasfiye edilmiş ve mallarına el konulmuştu. Bu cümleden olarak Emir Tenkiz taraftarı olduğu düşünülen Dımaşk emirlerinden üçü tutuklandı. Bunların dışında iki memlûk ve Emir Tenkiz'in *Emr-i Ahûr*'u olan Tugay'ı ve en kıdemli memlûku olan Cengay'ı getirtilip *dövdürüp*, itirafa zorladılar ve mallarına el koydular. Bundan sonra onları Sûk el-Hayl'da 1339 senesi Temmuzun 15'inde ikiye böldüler ve asıldılar. Sonra Emir Saruca el-Muzafferî'yi yakalayıp *kör ettiler (ekhelehu)*³⁴.

İslâm toplumunda dini kavramlar üzerinden siyasi ötekileştirmelere gidildiği hep vakidir: Sultan Hasan devrinde vezirlik makamında bulunan 'Alam ed-Dîn Abdullah b. ez-Zunbûr'un herkesin dikkatini çeken ve kendisine pek çok düşman kazandıran bir serveti vardı. Vezir nihayet gözden düşüp tutuklandıktan sonra düşmanları kendisinin Hıristiyan olduğu, Kudüs'e gidince önce Kıyamet Kilisesinde namaz kıldığı, el-Aksa Camii'nde ise kılmadığı, hâlâ Hıristiyan olup, İslâm'dan çıktığı haberini yaydılar. Bu sebeplerle İbn Zunbur ağır işkenceler gördü. Zincire bağlanıp iyice dövüldükten sonra *sıkma aletine* (mengene, *mi'sara*) konuldu ve ardından üzerine su ve tuz serpildi. Mi'sara, çoğulu me'âsir, bir işkence aleti olup Haçlı Seferleri döneminde Latince'ye geçerek "*masseris*" oldu. Bu sıkma aleti birbirlerine bağlı iki tahta parçasından oluşurdu. Suçlunun başı, ayakları ve bacakları tahtaların arasına konur ve tahtalar sıkı bir şekilde bağlanırdı. Bu arada bulunan şahsın kemiklerini kırılmasına sebep olurdu³⁵. 1352'de İbn Zunbur ve oğlu servet konusunda bilgiler istenerek cevap alınamayınca dövülmüşlerdi. İbn Zunbur'un çıplak olarak *dövdüğü* kaydedilmiştir. Emir Sargıtmış kendisi hakkında konuşan İbn Zunbur'un hanımını da sıkma aletine koyarak (*'usiret*) cezalandırmıştı³⁶.

³³ Aybek ed-Devedârî, *Kenz ed-Durer*, c.9, s.379.

³⁴ Aybek ed-Devâdarî, *Kenz ed-Durer*, c.9, s.300: Kortantamer, *a.g.e.*, s.94.

³⁵ el-Makrizî, *es-Sulûk*, c.1, s.740, dipnot 3; c.2, s. 883; Kortantamer, *a.g.e.*, s.136.

³⁶ el-Makrizî, *es-Sulûk*, c.2, s. 879: Kortantamer, *a.g.e.*, s.138.

İsyan bir devletin varlığı için en tehlikeli konulardan biridir ve sert cezalandırılır. Emîr Tâz isyanını müteakiben İskenderiye’de hapsedilip gözlerine *mil çekilmiş* daha sonra serbest kalan bu emîr Dimaşk’ta *battâl* olarak bulunurken 1361 tarihinde vefat etmiştir³⁷.

Bu devirde görülen cezaların temelde iki konuya dayandığı görülür; ilki asayişin temini ve ikincisi devletin bekasıdır. Görüleceği üzere kaynakların kurgulanmasında devlet üzerinden vaki olaylara bağlı cezalar gündeme gelmiştir. Burada gerek devlet gerekse devlet için özel anlamı olan din gibi konularda vukubulan olaylara dair cezalar söz konusu olmuştur. Bunların yanında aşayişi ihlal eden bazı adi vakalarda kaynaklarda zikredilmiştir.

Burci Memlûkler Dönemi

Din ve ona bağlılıktan ayrılmak konusundaki cezalar Burcî Memlûkler döneminde de görülmeye devam edilmiştir: 1387 senesinde Mihail es-İslâmî adlı şahıs Hristiyan iken ihtida ederek 1387 senesinde sultanın huzurunda Müslüman olmuştu. Kendisi katura bindirilmiş ve Tacir el-Has görevine atanmış daha sonra ise bu yılın (1388) Muharrem ayında İskenderiye’de görevlendirilmişti. Ancak bu şahsın 50 kişiden 49’nun şahitliği ile zındıklığı sabit olmakla Rebiü’l-Ahir’in 13. günü İskenderiye’de boynu vurulmuştu³⁸.

Devlet ricalinin belli konulardaki ihmalkârlığı toplum hayatı adına yıkıcı zincirleme bir tehdidi içerir, bu bakımdan önlem alınması zarureti vardır: 790/1388 senesinde Sultan Mukaddem el-Memâlik Bahadır’a Ali el-Bahr’in evinde sarhoş olarak bulunduğu için çok kızmış ve onu *döverek* Safed’e *sürülmesini* emretmişti³⁹.

İsyana karşı duruş devletin en temel varlık ve savunma sebebidir; 1389 senesinde Mintaş Sultan’a gittiklerini duyduğu dört emîri *çiviletmişti* (*summira*)⁴⁰.

Ekonomi ve ona dair şeylerin muhafazası bir anlamda devletin temel esaslarının korunması demektir: Devlet kalp para basanları yakalayınca en

³⁷ el-Aynî, Bedr ed-Dîn Mahmud b. Ahmed, *es-Seyf el-Mühenned fî Siret el-Melik el-Mü’eyyed Şeyh el-Mahmûdî*, (Tah. Fahim Muhammed Şaltût-Muhammed Mustafa Ziyade), Kahire, 1966-1967, s. 218.

³⁸ İbn Hacer el-Askalanî, Şihâb ed-Dîn Ebi el-Fazl Ahmed b. Ali, *İnbâ el-Gumr bi-Ebnâ el-Omr*, (Tah. Muhammed Abdulmuid Hân), c.2, Beyrut, 1986, s. 256.

³⁹ İbn Hacer, *İnbâ el-Gumr*, c.2, s. 288-289.

⁴⁰ es-Sayrafi, Nuzhet, c.1, s. 254.

ağır şekilde cezalandırıyordu. el-Müeyyediye medresesinde ikamet eden ehl-i tasavvuftan bir kişide *zağl* aletleri (kalp para basma) yakalanınca; Sultan bu zatın *elinin kesilmesini* emretmiş ve ayrıca bu şahıs *dövülerek* hapse atılmıştı⁴¹. 1392 senesinde İskenderiye'de darbedilen vezni ve ayarı düşük fulûslar fiyatların yükselmesi ve piyasadaki mal miktarında daralmaya yol açmıştı⁴². 1427 senesinde Barsbay devrinde *zağl* işiyle uğraşan Nâsır ed-Dîn Muhammed b. el-Ayazî ve adamları yakalanarak cezalandırılmıştı⁴³. Vezir Nâsır ed-Dîn Muhammed eş-Şeyhî'nin yanında *zağl* ile uğraşan kimseler ortaya çıkınca görevinden azl edilmişti⁴⁴.

Burcî Memlûkler döneminde ekonomik sıkıntıya paralel olarak bazı sorunların ortaya çıktığı görülür. Bir devletin parasıyla oynamak bir anlamda devletin onuruyla oynamaktır. Ötesi ise ekonomik çöküşe zemin hazırlamaktır. 1455 senesi Ramazanında sahte para (*zağliyye*) irtikabı işleyen on kişi yakalanmıştı. Bunların hepsinin ortadan ikiye bölünerek (*tavsût*) öldürülme cezasına çarptırıldıkları görülmektedir⁴⁵. 1460 senesinde Sultan Aynal devrinde *ez-zağliyye* suçu işleyenlere ortadan ikiye bölünerek öldürülme cezası verilmişti. Bu devirde alınan tedbirlerle gümüşün durumu iyileşmişti⁴⁶.

Sultanın gazabı ricali devlet ya da gazabın yöneldiği şahıs için feci bir sonun da gelişi demektir: 1408 senesinde Bab es-Silsile'de Emîr Akberdi, Emîr Comak, Emîr Esenbay et-Türkmanî ve Esenbay Emîr Ahur Sagir sultanın emri ile *tavsût* cezası ile öldürülmüşlerdi⁴⁷. 1410 senesinde sultan kızdığı bir elçiyi *tavsût* cezasıyla öldürmüştü, yanında bulunan İmam es-Sahra et-Türkistanî'yi ise *makâri* (*kurbaç*) ile *dövürmüştü*. 1414 senesinde Fâris el-Mahmûdî'nin sultan aleyhine haber taşıdığı ortaya çıkınca önce *çivilenmiş* (*tesmîr*) daha sonra *ortadan bölünerek* (*tavsût*) öldürülmüştür⁴⁸.

Asayiş konusunun önemi ve tedbir alınması zarureti açıktır. Kaynaklar bu konun önemine binaen dikkat çekici bir olayı kaydetmişlerdir. Hırsızlık

⁴¹ İbn Hacer, *İnbâ el-Gumr*, c.8, s.42.

⁴² İbn Hacer, *İnbâ el-Gumr*, c.3, s.123; "Paranın ayarındaki her türlü değişme ya da oynama piyasaları hemen etkiliyor, halkın alm gücü bu sebeple azalıyor ve ekonomi de durgunluk yaşamaya başlıyordu.", el-Makrizî, *es-Sulûk*, c.3, K.2, s.454, s.774.

⁴³ es-Sayrafi, *Nuzhet*, c.3, s.116.

⁴⁴ Mufaddal b. Ebî'l-Fedâil, *en-Nehc es-Sedid ve ed-Dürr el-Ferid fima ba'd Tarih İbn Amid*, (Tah. E. Blochet), c.3, Belçika, 1983, s.108.

⁴⁵ İbn İyâs, *Bedâi*, c.2, s.335.

⁴⁶ İbn İyâs, *Bedâi*, c.2, s.368.

⁴⁷ es-Sayrafi, *Nuzhet*, c.2, s. 241.

⁴⁸ es-Sayrafi, *Nuzhet*, c.2, s. 327

gibi toplumsal olaylarda cezadan çok umumun hakkının korunması vardır: 1468 senesinde Sultan Kayıtbay, hırsızlık yaparken yakalanan bir şahsın *elinin kesilmesini* emretmişti. Şahıs önce *teşhir* edilmiş sonrada *eli kesilmişti*⁴⁹.

Devletin bazı durumlarda görülen öfkeli yüzü Burcî Memlûkler döneminde de kaynaklara yansımaya devam etmiştir. 1469'da Sultan Kayıtbay devrinde Alâ ed-Dîn b. es-Sâbûniherkesin gözü önünde *dövülmüş* ve *bacaklarına çok sert bir şekilde vurulmuştu*. Kendisine 100 bin dinar da nakdi ceza kesilmiş ve *Tabakat ez-Zimâm*'da hapsedilmişti (*tersîm*)⁵⁰.

İsyanın cezası ve ondan caydırmak adına yapılan şeyler bir devlet için hayati önem taşır: Yine 1469'da Şahsuvar'ın kardeşi Mâl-Bay'ın ve diğer iki emrinin kellesi Kahire'ye getirildiğinde Kahire'de dolaştırılmış ve daha sonra kelleler Bab ez-Züveyle'de asılarak teşhir edilmişti⁵¹.

Ordunun intizam ve nizamının korunması devlet adına çok önemlidir. Zira bir ordu ciddi bir devlete aitse ciddi yönetilir ve iç disiplini ciddiyetle takip edilir: Sultan Kayıtbay devrinde, *Memlûk* ordusunun yolda ilerlerken veya vardığı yerlerde yağma yapmamasına dikkat edilirdi. 1470 senesinde Dördüncü Şah-Suvar Seferine gidilirken Zagrağın köyü yağmalanınca, Türkmân, Ekrâd, *ecnâd* ve naipelerin *memlûkleri zincire vurulmuş*; üzerinden çalıntı mal çıkan *tavsit* (*ikiye bölünerek katl*) edilmiş ya da *topuz, çekiç gibi silâhlarla öldürülmüş*, *elleri kesilmiş* ve çalınan mallar bulunup getirilerek sahiplerine iade edilmişti⁵².

Kayıtbay'ın sert mizacı belki de yaşadığı devrin zorluğundan kaynaklanmaktaydı. Cezaların sertleşmesi de bu sıkıntılı şartlarda caydırıcılık adına ortaya çıkmaktaydı: 1470 senesinde, Sultan Kayıtbay evinde *battal* olarak bulunan Zeyn ed-Dîn Üstadârı yakalatarak getirtmişti. Huzuruna getirildiğinde Sultan onu azarlamış (*bahhahu bi'l-kelâm*) ve daha sonra kendi huzurunda *dövülmesini* emretmişti. Öyle şiddetli *dövülmüştü* ki neredeyse ölecekti. Bunun akabinde Kale'de el-Burc'ta *hapsedilmişti*; hergün Sultanın huzuruna getirilerek çok şiddetli *dövülmekteydi*. Nihayet emir el-Burc'ta vefat edince Sultan öldüğüne inanmamış cesedi Sultanın huzuruna getirilmiş, yüzü açılarak öldüğü anlaşılınca Sultan cesedi tekmeledikten

⁴⁹ İbn İyâs, *Bedâi*, c.3, s.17.

⁵⁰ İbn İyâs, *Bedâi*, c.3, s. 22

⁵¹ İbn İyâs, *Bedâi*, c.3, s. 32-33.

⁵² İbn Ecâ, Muhammed b. Mahmûd el-Halebî, *Rihle Emîr Yeşbek*, (Tah. Ahmed Duhman, *el-Irak beyne el-Memâlik ve el-Osmaniyyîn el-Etrâk*, Dimaşk, 1986), s.90.

sonra yıkanıp defnedilmesi için evine göndertmişti. Kaynağın ifadesine göre Bu zat ile Sultan arasında çok eski bir düşmanlık vardı. Sultan tahta geçince böyle intikamını almıştı. Kendisinde çok para olduğunu düşünen Kayıtbay, ondan bunu istemiş, vermeyince de, bu bahane ile onu cezalandırmıştı. Aslen Ermeni olan bu şahıs Yahya b. Abd er-Rezzâk el-Ermenî olarak biliniyordu. Sultan Çakmak devrinde üstadâr makamına yükselmiş ve kaynağın ifadesiyle Memlûk Devletinde çok az kişiye nasip olan bir ikbalin sahibi olmuştu. Kendisi pek çok cami ve medrese de yaptırmıştır. Ancak bu ikbal ve izzet bir süre sonra idbara dönmüş ve emîr Zeyn ed-Dîn malları müsadere edilerek, *masara*'da işkence edilmiş, pek çok kere *dövülerek*, Medine ve Kudüs'e *sürgün* edilmişti. İkbalindeki izzetin hatırası ve kendisine mal edilen *mezalimin* vebaliyle, Sultan Kayıtbay devrinde bahsedilen işkenceler altında ölmüştü⁵³. Memlûkler devrinde pek çok örneğini gördüğümüz ve el-Makrizî'nin eserinin daha en başında yer alan "Allah dilediğini aziz dilediğini zelil eder" ayetine makes olan bu çeşit manzaralar pek çoktur. Sade bir memlûkun dünyaya azametini kulelerinden bakmasının ardından zindanda can vermesi hiçde görülmeyen şeylerden değildi. Bu çalışma vesilesiyle bunun bazı örnekleri tespit edilmiş olmaktadır.

1470 senesinde Emîr Yeşbek ed-Devedâr el-Vech el-Kıbelî'den (Güney Mısır) döndüğünde Memlûk tarihindeki en ürpertici ceza ve işkence örneklerinin de oluşmasına sebep olmuştu. Yaklaşık 7 ay bölgede kalan Emîr Yeşbek daha önce hiç duyulmamış zulümler (mezâlîm) yapmıştı. Buradaki urbanı tedib için gönderildiği anlaşılan Emîr Yeşbek'in söylendiğine göre Mahmûd Şeyh b. Adıyy adlı kişiyi ateşte kızarttırmış (*şevâ bi'n-nâr*), urbandan bir grubu kazığa oturtmuş (*havzaka*), bir grubun derisini yüzdürmüştü (*selh*) ve bir kısmını da canlı canlı toprağa gömdürmüştü. Daha önce kimse-nin yapmadığı çok çeşitli işkenceleri (*azab*) yapmıştı. Kendisi dönüşünde pek çok ganimetle gelmiş ve Kale'ye çıktığı zaman Sultan Kayıtbay tarafından çok iyi karşılanmış, kendisine hilat giydirilmişti⁵⁴. Bu olay Sultanın iktidarı ile ceza ve işkencenin paralelliği arasındaki ilişkiyi göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

İsyana dair ceza haberleri kaynakların sıkça aktardığı bilgilerdendir: 1471 senesinde Yeşbek, Kanıbay idaresindeki *Ayıntâb*'i on günlük bir ku-

⁵³ İbn İyâs, *Bedâi*, c.3, s. 39-40.

⁵⁴ İbn İyâs, *Bedâi*, c.3, s. 43.

şatma sonrasında Şahsuvar'ın adamlarından geri aldığı haberini yollamıştı. Bu kuşatmada *Aymtâb*'in burçlarından "*Burc el-Mâ*" yıkılmıştı. Bu yenilgiden sonra Şahsuvar takip edilerek yakalanmış ve 1472 senesinde kardeşleriyle beraber Kahire'de Bâb ez-Zuveyle'de asılmışlardı⁵⁵.

Bahsedildiği üzere paranın değerinin düşmesi devletin düzeninin bozulması demektir. Bunu yapanın cezası da çok ağırdır: 1484 senesinde Sultan Kayıtbay Miskâl isimli *re's en-nevbe es-sikâ* olan tavâşinin Mekke'ye sürülmesini emretmişti. Bu durumun sebebi Sultanın bu kişinin mağşûş dirhemler (*derâhim mağşûşe*) bastığını öğrenmiş olmasıydı. Bu kişiyle beraber Atâbek Özbek'in memlûklerinden Temürboğa isimli bir kişi de yakalanmıştı. Miskâl'in evinde sahte para (*ed-derâhim ez-zağl*) basımında kullanılan bir alet de (*alet ed-darb*) bulunmuştu. Sultan önceleri bunların *ellerini kestirmeye* niyetlenmişse de daha sonra onları bağışlamış, Miskâl es-Sâkî sürülmüş ve Temürboğa *hapsedilmiş* ve ölene kadar burada kalmıştır⁵⁶. Yine 1495 Cumade'l-Ulâ'sında Sultan Kayıtbay sahte para (*ed-derâhim ez-zağl*) darb eden sekiz kişinin *ellerinin kesilmesini* emretmişti. Bunlar arasında seksen yaşını aşmış bir kişi de bulunmaktaydı. Bunlar Sultanın emri uyarınca *elleri kesilerek* Kahire'de *teşhîr* edilmişti⁵⁷. Sultan el-Gavrî devrinde *zağl* işiyle uğraşanlar yakalandıklarında eşek üzerinde götürüldükleri sırada meşailiye denilen görevliler münâdi olarak durumu ilan ediyorlardı⁵⁸. 1505 senesinde Sultan el-Gavrî devrinde *el-Etrâk*'tan mutasavvıf eş-Şeyh Santabay adlı Sunguriye medresesinde kalan kişi sahte dirhem ve dinârlar (*ed-derâhim ve ed-denânîr ez-zağl*) bastığı gerekçesiyle Sultana ihbar edilmişti. Bunun üzerine Sultanın bu kişiye karşı olan tavrı değişmişti. Yakalanmak için evine geldiğinde sahte paralar (*darb ez-zağl*) bulunmuştu. Onun yanında bu işle uğraşan bir grup bulunuyordu. Sultan ellerinin kesilmesini emretmişti. Korkmas el-Atâbekî onun affedilmesi için araya girince ellerinin kesilmesi cezasından kurtulmuş ve *battâl* (sürgün) olarak Kudüs'e sürülmüştü⁵⁹. 1509 Rebiü'l-Ahir'inde Cemâl ed-Dîn ez-Zağlî yakalanmış ve Sultan bu kişinin asılmasını emretmişti. Eşeğin üstünde çıplak (uryan) olduğu hâlde *teşhîr*

⁵⁵ es-Sayrafî, *Enbâ el-Hasr fî Ebnâ el-Asr*, (Tah. Hasan Habeşi), Kahire, 1970, s.325-326; İbn İyâs, *Bedâi'*, c.3, s. 62, 78; Refet Yinanç, *Dulkadir Beyliği*, Ankara, 1989, s.70-71; İbn Ecâ, *Rihlet Emîr Yeşbek*, s.91; İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c.2, Ankara, 1998, s.142-143; İ.H. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akköyünlü, Karaköyünlü Devletleri*, Ankara, 1988, s.172.

⁵⁶ İbn İyâs, *Bedâi'*, c.3, s.211.

⁵⁷ İbn İyâs, *Bedâi'*, c.3, s.318.

⁵⁸ İbn İyâs, *Bedâi'*, c.4, s.158.

⁵⁹ İbn İyâs, *Bedâi'*, c.4, s.88.

edilmiş, *el-meşâiliyye* denilen kişiler bağırarak durumu ilan ettikleri hâlde *ümerâ el-aşarât'tan* Temürbey'in evine getirilmiş ve evin kapısında *asılmıştı*. Onunla beraber aynı zamanda bu suçu işlemiş olan beş kişi daha *idam* edilmişti⁶⁰.

Burcî Memlûklerdöneminde de cezaların Bahrî Memlûkler döneminde olduğu üzere asayiş ve devletin bekası kaynaklı olduğu görülmektedir. Ancak bu devirde özellikle ekonomik durumdaki hassasiyet bağlamında sahte para basanlara verilen cezalar dikkat çekmektedir.

Hülasa, bir yönüyle salt hukuki bir olgu olmanın ötesinde ceza ve işkencelerin şahsi ve toplumsal ilişkileri anlamlandırma ve açıklamada epistemolojik/bilgi değeri bulunduğu söylenebilir. Bunun ötesinde var olan cezanın ruhî/soyut/ontolojik hakikati tarihi süreçte, gerçekliklerini toplumdandan topluma değişen doğrularla elle tutulur bir ceza kültürü oluşturarak ete kemiğe bürünür ve bilgi noktasında bir anlam da taşır. Ceza ve işkenceler epistemolojisi izafi ve ontolojisi değişken bir yapıdadır. Memlûkler devrinde bu makalenin ele almadığı pek çok nedenle bedenî cezalar ve işkence uygulandığı görülmektedir. Bu uygulama hâkim bir sınıfın ötekilere uyguladığı kontrolsüz şiddet olmaktan çok, iktidarın ceza ve ödül gerektiren yönünün bir tecellisi olmak özelliği taşır. Sultanın ihsanları kadar cezaları da câridir. Bunlar bazen hafif bazen şiddetli yoğunlukta gerçekleşmiştir. Çok sembolik bir tarafı da bulunan işkence Emîr Kara Sungur örneğinde vecizeleşir bir bakıma; ölümü yeğleyen bir caydırıcılık. Ama hiç kimse işkence yaptığı düşüncesinde değildir. Vaki durum, işlenen fiilin karşılığıdır ve hak edilmiştir. Ancak sadizm ve mazoşizm gibi psikolojik sorun sonucu olan işkence, bize uzak ve varlığı belgelenemeyen bir durumdur. “Cadı Avı” fenomeni ise medenî ve kültürel çerçevesi itibariyle Memlûkler devrinin çok yabancı olduğu durumlardandır. Ve elbette Memlûkler dünya üzerindeki tek ceza uygulayan devlet değildi. Memlûkler devrinin bir bölümü itibariyle çağdaş olduğu İngiltere'deki Tudor hanedanı (1485-1603) dönemi işkenceleriyle karşılaştırdığında idam, yakma, kırbaç, dövme amacıyla zincire vurma, nehire batırma, kızgın demirle dağlama, boyundurukla gezdirme, işkence masasında yapılan işkenceler, Leominister suya daldırma makinesi⁶¹ gibi yöntemlerle cezaların verildiği göz önüne alınırsa modern anlamda çok

⁶⁰ İbn İyâs, *Bedâi*, c.4, s.158.

⁶¹ <http://www.smr.herefordshire.gov.uk/education/tudor/tudor%20crime%20and%20punishment.htm>

zalimce görülen uygulamaların dünyanın pek çok yerinde aşayışı sağlama adına uygulandığı da görülecektir. Yine Tudorlar devrinde Londra Kulesi işkencelerle şöhret bulmuştu. Ortaçağlar için benzer devirlerdeki daha etraflı karşılaştırmalar kavram olarak işkencenin ve bir anlamda cezanın daha iyi tanımını yapmamızı sağlayacaktır. Neticede esas olan bir taraf için en azından suçu ve suçluyu önlemektir. İncelenen devirde yöntemler bazen zalimce görülse de kurumsallaşmış bir işkence kültüründen ve despotik bir idarenin varlığından söz etmek zordur. Zira cezalar görüleceği üzere suça verilmekteydi. Şahsi bir sadizmden çok toplumsal bir asayiş güdüsünün tezahürü olarak görünmektedir. Memlûkler devrindeki duruma dair sunulan bu çalışma daha ilerdeki genel değerlendirmelere katkı sağlamayı hedeflemektedir. Devlet denilen devin gülen yüzü kadar asık suratı da belgelerden bize ulaştığına ortaya konulmuştur. Ama son sözü söylemek için son bilgiye kadar bakıldığını söylemek için henüz çok erkendir. Neticede değişken tarih bilgisi önümüzde bir bilgi ve yorum alanı daha sermiş bulunmaktadır. Suç ve ceza bir devrin makûs yüzü olabildiği gibi başka bir devre kapı da açan ve derin felsefi tartışmaların ve romanların konusu olan önemli kavramlardır. Bir dönemin suçluları talihin rüzgârı tersten esiverince diğer dönemim kanun koyan meşruları olarak önceki devre suç isnat etmektedirler. Memlûk tarihinin arkeolojisinde dileriz ortaya konulan bilgiler Memlûk Devleti'nin tarihinin bilgisinin yeniden kurgulanmasında ve anlaşılmasında yol açıcı olur. Tarih ne övünülme ne de yerinme alanı değil bilakis maddiyonun bütün yüzlerine bakılarak en azından gerçeğe yakını anlamaya çalışmanın sahasıdır. Bir bestenin pes sesleri kadar tiz sesleri olduğu da unutmamalıdır. Memlûkler devrinin biraz da şiddet gösteren bu yüzü gerçeğinin kaynaklara yansıyan bir parçasıdır ve onun var oluşunun elemanlarından biridir. Bu nedenle tarihe çok yönlü ve güçlü bir tefekkürle bakmak zarureti vardır. F. Nietzsche'nin dediği gibi "Tarih ancak güçlü kişilikler tarafından çekilip taşınır, güçsüzler ise bütünüyle söndürürler onu."⁶² Bu sözler Marc Bloch'un "Tarihin tarihçiler elinde yok edildiğini görmek acı verici bir olaydır"⁶³ tespitleriyle desteklediğimizde daha anlamlı bir hale gelmektedirler. Var olan tarih ile nesneleştirilen tarihin tarihçilerin bilinç dünyasında nasıl bir kurgu süzgecinden geçebileceği dikkatle takibi gereken bir husustur.

⁶² Friedrich Nietzsche, *Tarih Üzerine*, (Çev. Nejat Bozkurt), İstanbul, 1998, s.111.

⁶³ March Bloch, *Feodal Toplum*, (Ter. M. Ali Kılıçbay), Ankara, 2005, s. 23.